

การประยุกต์ใช้วิธีการแบบ API เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน บนฐานการอนุรักษ์ป่า

Application of the API Approach to Promoting Sustainable Community Economy on a Forest Conservation Basis

สุภาชัย เตชนันต์¹

Suphachai Techanan¹

¹ สาขายุทธศาสตร์การพัฒนามุมภาค มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย 57100

¹ Regional Development Strategies, Chiang Rai Rajabhat University 57100

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอและประยุกต์ใช้วิธีการแบบ API (area-product-issue) ในฐานะเครื่องมือส่งเสริมการเกษตรเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืนบนฐานการอนุรักษ์ป่า โดยใช้ผลการศึกษางานวิจัยเรื่องกลยุทธ์การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืนบนฐานการอนุรักษ์ป่า กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชนวนเกษตรป่าต้นน้ำแม่ลาว จังหวัดเชียงราย เป็นฐานในการสังเคราะห์กรอบแนวคิดเชิงระบบ การศึกษานี้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ผสมผสานกับวิธีวิจัยแบบผสม โดยเก็บข้อมูลเชิงปริมาณจากกลุ่มตัวอย่างสมาชิกวิสาหกิจชุมชนจำนวน 110ครัวเรือน ร่วมกับการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพผ่านการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก 20 คนและการประชุมกลุ่มย่อย ผลการศึกษาเชิงประจักษ์พบว่า พื้นที่ที่มีศักยภาพด้านทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมต่อการพัฒนาเกษตรแบบวนเกษตรในเขตป่าดิบเขาและป่าต้นน้ำชั้น 1A โดยมีผลผลิตป่าและผลผลิตทางการเกษตรหลัก ได้แก่ กาแฟอาราบิก้า ชาอัสสัม และน้ำผึ้งป่า ซึ่งพึ่งพิงฐานทรัพยากรพืชอาหารของผึ้งป่าที่ออกดอกหมุนเวียนในพื้นที่รวมกว่า 80 ชนิด อย่างไรก็ตามผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปพบช่องว่างเชิงโครงสร้างเนื่องจากเกษตรกรร้อยละ 73.64 เป็นผู้สูงอายุ และร้อยละ 62.73 มีรายได้เฉลี่ยระดับต่ำ (5,001-10,000 บาท/เดือน) ทั้งยังเผชิญข้อจำกัดด้านการเชื่อมต่อโทรคมนาคมของป่า วิฤตความเสี่ยงจากไฟป่าในหน้าแล้ง และช่องว่างในการเข้าถึงตลาดเพื่อยกระดับผลผลิตสู่ ผลิตภัณฑ์ชุมชนมูลค่าสูงที่มีการสร้างตราสินค้า การประยุกต์ใช้วิธีการแบบ API แสดงให้เห็นว่าสามารถบูรณาการศักยภาพของพื้นที่ (Area) การพัฒนาห่วงโซ่คุณค่าของผลิตภัณฑ์ (Product) และการจัดการปัญหาเชิงนโยบายและสิ่งแวดล้อม (Issue) ได้อย่างเป็นระบบ

ส่งผลให้เกิดแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ ลดความซ้ำซ้อน และเพิ่มประสิทธิภาพการส่งเสริมการเกษตร ทั้งยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่ที่มีบริบทคล้ายคลึงกันได้

คำสำคัญ: วิธีการแบบ API การส่งเสริมการเกษตร เศรษฐกิจชุมชน วนเกษตร การอนุรักษ์ป่า

*Corresponding author: Somchai_techanan@hotmail.com

Abstract

This research article aims to present and apply the API (area-product-issue) approach as an agricultural extension tool for developing a sustainable community economy on a forest conservation basis. The conceptual framework was systematically synthesized using empirical findings from a primary study entitled Strategies for Sustainable Community Economic Development on a Forest Conservation Basis: A Case Study of the Agroforestry Enterprise of the Mae Lao Headwater Forest, Chiang Rai Province. A mixed-methods research design was employed, integrating participatory action research (PAR) with quantitative methods. Quantitative data were gathered from a sample of 110 member households of the community enterprise, complemented by qualitative data obtained through interviews with 20 key informants and focus group discussions. The empirical results indicated that the area possesses high natural resource potential suitable for agroforestry development within the montane forest and Class 1A watershed zones. The primary forest and agricultural outputs include Arabica coffee, Assam tea, and wild honey, which heavily rely on a resource base of over 80 bee flora species blooming rotationally throughout the area. However, the demographic and socio-economic analysis revealed critical structural gaps: 73.64% of the farmers belong to the aging population, and 62.73% earn a low average monthly household income ranging from 5,001 to 10,000 THB. Furthermore, the community faces significant constraints, including forest degradation, dry-season wildfire risks, and market accessibility gaps required to upgrade raw outputs into high-value, branded community products. The application of the API approach demonstrates its capacity to systematically integrate spatial potential (Area), product value-chain development (Product), and policy and environmental mitigation (Issue). Consequently, this approach yields localized development guidelines that eliminate redundancies, enhance agricultural extension efficiency, and offer scalability for replication in areas with similar contexts.

Keywords: API approach, agricultural extension, community economy, agroforestry, forest conservation

บทนำ

การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำของประเทศไทยกำลังเผชิญปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ความสูญเสียด้านความหลากหลายทางชีวภาพ และความเสี่ยงจากไฟป่าและน้ำป่าไหลหลากอันเกิดจากการใช้ที่ดินไม่เหมาะสมและแรงกดดันจากตลาดภายนอก ขณะที่แนวทางพัฒนาในอดีตมักดำเนินการแบบแยกส่วน ขาดการเชื่อมโยงระหว่างทรัพยากร การผลิต และการจัดการปัญหาทำให้ไม่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ แนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่และการส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วมจึงได้รับความสนใจมากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าต้นน้ำแม่ลาว จังหวัดเชียงราย ซึ่งมีศักยภาพด้านวนเกษตร เช่น กาแฟได้ร่มเงาป่า การเลี้ยงผึ้ง และการปลูกไม้ผลเมืองหนาว แต่ก็ยังมีข้อจำกัดด้านการเพิ่มมูลค่า การตลาด และปัญหาเชิงระบบ ดังนั้นบทความนี้จึงมีเป้าหมายเพื่อนำเสนอ API เป็นกรอบเชิงบูรณาการที่เชื่อมโยง พื้นที่ ผลิตภัณฑ์ และประเด็นปัญหาเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นส่วนที่ช่วยเติมเต็มช่องว่างของงานส่งเสริมการเกษตรที่มักแยกส่วนระหว่างการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การอนุรักษ์ทรัพยากร และการแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างของชุมชน

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนและธุรกิจชุมชน

เศรษฐกิจชุมชน คือระบบเศรษฐกิจที่เน้นการพึ่งพาตนเองและการบริหารจัดการร่วมกันโดยสมาชิกในท้องถิ่น บนฐานทรัพยากร ภูมิปัญญา และการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เพื่อสร้างความเป็นเจ้าของร่วมและเสริมพลังให้ชุมชนกำหนดอนาคตของตนเองได้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) แนวคิดนี้เชื่อมโยงกับ ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง ที่เน้นความสมดุล ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ และสอดคล้องกับแนวคิดทุนชุมชนที่มุ่งบูรณาการทุนมนุษย์ สังคม วัฒนธรรม ธรรมชาติ และเศรษฐกิจ เพื่อการพัฒนาฐานรากที่ยั่งยืน ซึ่งธุรกิจชุมชนจะทำหน้าที่เป็นกลไกขับเคลื่อน

เศรษฐกิจชุมชนสู่การปฏิบัติ โดยนำวัตถุดิบและแรงงานท้องถิ่นมาสร้างมูลค่าเพิ่ม (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561) มีหัวใจสำคัญอยู่ที่การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม การจัดการความรู้ และการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม (participatory technology development; PTD) เพื่อสร้างนวัตกรรมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ รวมถึงการสร้างภาคีเครือข่ายร่วมกับภาครัฐ เอกชน และประชาสังคม เช่น ตลาดสีเขียวและช่องทางออนไลน์ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถทางการแข่งขัน (Pretty, 1995)

ในภาพรวมเศรษฐกิจและธุรกิจชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่ตอบสนองต่อเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ทั้งการจัดความยากจนและการอนุรักษ์ทรัพยากร โดยเป็นแกนหลักในการสร้างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อความมั่นคงของชุมชนอย่างยั่งยืนในระยะยาว (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561)

แนวคิดการส่งเสริมการเกษตรในบริบทของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

แนวคิดการส่งเสริมการเกษตรมีพัฒนาการจากรูปแบบดั้งเดิมที่ใช้แนวทางบนลงล่าง (top-down approach) ซึ่งเน้นการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากภาครัฐสู่เกษตรกรเพื่อเพิ่มผลผลิตอย่างรวดเร็ว (Rogers, 1983) แต่แนวทางนี้มีข้อจำกัดเนื่องจากขาดความเข้าใจต่อบริบททางสังคมและระบบนิเวศ ส่งผลให้เกิดการใช้เทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสมและนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ต่อมาในช่วงทศวรรษ 1980-1990 แนวคิดจึงเปลี่ยนผ่านสู่แนวทางแบบมีส่วนร่วมที่ให้เกษตรกรเป็นศูนย์กลางในการวิเคราะห์ปัญหาและออกแบบนวัตกรรมด้วยตนเอง (Pretty, 1995) โดยได้รับอิทธิพลจากแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) และการวิเคราะห์ชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA) ที่มุ่งสร้างการเปลี่ยนแปลงจากภายในชุมชนผ่านการเรียนรู้ร่วมกัน (Chambers, 1997)

การส่งเสริมการเกษตรอย่างยั่งยืนในปัจจุบันจึงให้ความสำคัญกับความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561) ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ที่เน้นการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง และกระบวนการสื่อสารผ่านเครือข่ายสังคม (Knowles, 1980) ขณะเดียวกันต้องดำเนินงานภายใต้ขีดความสามารถของธรรมชาติและระบบนิเวศ โดยอาศัยทฤษฎีการจัดการความรู้เพื่อเปลี่ยนผ่านความรู้ฝังลึกไปสู่ความรู้ชัดแจ้ง (Nonaka and Takeuchi, 1995) ผ่านการสร้างพื้นที่เรียนรู้ร่วม เช่น ศูนย์เรียนรู้ชุมชน หรือโรงเรียนเกษตรกร

ในบริบทของการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ยุทธศาสตร์ชาติได้สนับสนุนกลไกเครือข่ายเกษตรกรและศูนย์เรียนรู้ต่างๆ (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) เพื่อปรับเปลี่ยนบทบาทของภาครัฐจากการเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ไปสู่การเป็นผู้ร่วมเรียนรู้ ซึ่งช่วยสร้างทุนทางสังคมและเสริมศักยภาพในการพึ่งพาตนเอง ทำให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนในระยะยาว (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561)

องค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาเชิงพื้นที่

การพัฒนาเชิงพื้นที่เป็นแนวคิดที่มุ่งวิเคราะห์ศักยภาพและข้อจำกัดของพื้นที่อย่างรอบด้าน เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมและยั่งยืน ผ่านการเชื่อมโยงองค์ประกอบสำคัญ 3 ด้าน ประกอบด้วย

Area Base (ฐานพื้นที่) เป็นการพิจารณาทุนเชิงพื้นที่เฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันในแต่ละบริบท (Camagni, 2008) ครอบคลุมทั้งมิติทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ ดิน และความหลากหลายทางชีวภาพอันเป็นฐานการดำรงชีวิต มิติกายภาพ เช่น ภูมิประเทศและภูมิอากาศที่เป็นตัวกำหนดกิจกรรมทางเศรษฐกิจ รวมถึงมิติ

สังคมวัฒนธรรม เช่น ภูมิปัญญา ระบบความสัมพันธ์ และวัฒนธรรมการผลิต ซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่ช่วยขับเคลื่อนความร่วมมือในชุมชน (Putnam, 1993; Barca et al., 2012)

Product Base (ฐานผลิตภัณฑ์) คือการพัฒนาสินค้า บริการ หรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ดึงดูดลักษณะและทุนทรัพยากรของพื้นที่มาสร้างมูลค่าเพิ่มและความได้เปรียบในการแข่งขัน (Porter, 1998) โดยให้ความสำคัญกับการยกระดับห่วงโซ่มูลค่า (Value Chain) ตั้งแต่การผลิต มาตรฐาน การสร้างแบรนด์ ไปจนถึงการตลาด (Kaplinsky and Morris, 2001) และใช้การเล่าเรื่องราว (Storytelling) เชิงภูมิศาสตร์หรือวิถีวัฒนธรรมเพื่อเปลี่ยนทุนพื้นที่ให้เป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างเหมาะสม (Ray, 1998)

Issue Base (ฐานประเด็นปัญหา) เป็นการมุ่งเน้นวิเคราะห์ข้อจำกัด ความท้าทาย หรือปัญหาเชิงโครงสร้างและระบบที่เชื่อมโยงกันหลายมิติ (United Nations Development Programme, 2015) ทั้งปัญหาความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและภัยพิบัติ (Millennium Ecosystem Assessment, 2005) ไปจนถึงความยากจน ความเหลื่อมล้ำ และเงื่อนไขเชิงนโยบายในการเข้าถึงทรัพยากร (Ostrom, 1990) เพื่อให้การพัฒนารู้เท่าทันความเสี่ยง สามารถแก้ไขปัญหาระยะยาว และสร้างความยั่งยืนในระยะยาวแทนการมุ่งเน้นเพียงการเติบโตทางเศรษฐกิจด้านเดียว

แนวคิดการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืน

แนวคิดการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืน มุ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กับการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ เพื่อตอบสนองคนรุ่นปัจจุบันโดยไม่กระทบต่อคนรุ่นต่อไป (World Commission on Environment and Development, 1987) แนวคิดนี้ปรับเปลี่ยนจากการที่รัฐจัดการเพียงฝ่ายเดียวซึ่งมักขาดความเข้าใจบริบทพื้นที่มาเป็นการกระจายอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่นในฐานะผู้มี

ส่วนได้ส่วนเสียหลักและผู้ครอบครองภูมิปัญญาเข้ามา มีบทบาทร่วมในทุกกระบวนการ ทั้งการวางแผน ตัดสินใจ และติดตามผล ตามแนวทางการจัดการทรัพยากรแบบชุมชน (CBNRM) เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของ ลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน และสร้างความสมดุลสามมิติทั้งเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม (Ostrom, 1990; Pretty, 1995)

หลักการสำคัญประกอบด้วยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ความเป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร การผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ และการสร้างกลไกเรียนรู้ร่วมกัน (Chambers, 1997) โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าไม้และต้นน้ำ การสร้างแรงจูงใจระยะยาวผ่านผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับโดยตรง เช่น รายได้จากผลิตภัณฑ์ป่าไม้ ระบบบริการระบบนิเวศ หรือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ถือเป็นปัจจัยกำหนดความสำเร็จ สำหรับประเทศไทยได้ขับเคลื่อนแนวคิดนี้ผ่านนโยบายป่าชุมชน การจัดการลุ่มน้ำ โมเดลเศรษฐกิจ BCG และหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560; สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) การจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองและยกระดับคุณภาพชีวิตบนฐานธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย (Research Methodology)

กระบวนการวิจัย

การวิจัยเรื่องกลยุทธ์การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืนบนฐานการอนุรักษ์ป่า ภูมิศึกษาวิสาหกิจชุมชนวนเกษตรป่าต้นน้ำแม่ลาว จังหวัดเชียงราย ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมวิธี (mixed methods research) โดยบูรณาการการวิจัยเชิงปริมาณ การวิจัยเชิงคุณภาพ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เข้าด้วยกัน เพื่อสร้างฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ วิเคราะห์บริบทเชิงลึก และเปิดโอกาส

ให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมวิเคราะห์ปัญหา กำหนดแนวทาง และตัดสินใจร่วมกัน และนำไปสู่การจัดทำกลยุทธ์ที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง โดยกำหนดขั้นตอนการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาอย่างเป็นระบบ

ขั้นตอนการวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการประสานความร่วมมือการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ชุมชนป่าต้นน้ำแม่ลาว จำนวน 7 หมู่บ้าน ในอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เพื่อสร้างความเข้าใจและความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในพื้นที่ศึกษา จากนั้นผู้วิจัยร่วมกับผู้ช่วยวิจัยได้ลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลในแต่ละหมู่บ้านด้วยตนเอง โดยดำเนินการชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย แนวทางการดำเนินงาน และขอความร่วมมือจากกลุ่มตัวอย่างในการตอบแบบสอบถาม ทั้งนี้การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการที่หลากหลายประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง การสนทนากลุ่ม การสังเกตภาคสนาม ตลอดจนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research; PAR) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมทั้งมิติทางสังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ และบริบทการดำรงชีวิตของชุมชน อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์สภาพปัจจุบัน ปัญหาเชิงโครงสร้าง และช่องว่างเชิงการพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่อย่างเป็นระบบและรอบด้าน

กลุ่มตัวอย่าง การกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง และขอบเขตงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้กำหนดขอบเขตการศึกษาให้ครอบคลุมด้านเนื้อหา พื้นที่ และประชากร เพื่อสะท้อนบริบทของชุมชนป่าต้นน้ำแม่ลาวอย่างเป็นระบบ โดยมุ่งศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาเชิงโครงสร้าง ช่องว่างเชิงการพัฒนา โครงสร้างเศรษฐกิจชุมชน ระบบการผลิต ห่วงโซ่คุณค่า ทุนทางสังคม กลไกการบริหารจัดการ และบทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียภายใต้กรอบ multi-level

governance (MLG) รวมถึงปัจจัยด้านนโยบาย ตลาด เทคโนโลยี และเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) พื้นที่ ศึกษาครอบคลุม 7 หมู่บ้านในอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัด เชียงราย ส่วนประชากรและกลุ่มตัวอย่างแบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณใช้กลุ่มตัวอย่างที่เป็นสมาชิก วิสาหกิจชุมชนวนเกษตรป่าต้นน้ำแม่ลาวจำนวน 110 ครัวเรือน และการวิจัยเชิงคุณภาพร่วมกับ PAR ใช้ผู้ให้ข้อมูล หลัก (key informants) จำนวน 20 คน ซึ่งคัดเลือกแบบ เจาะจง (purposive sampling) จากผู้นำชุมชนและ กรรมการวิสาหกิจชุมชน ซึ่งผู้นำชุมชนและกรรมการเหล่านี้ ต่างเป็นสมาชิกที่ร่วมอยู่ในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนทั้ง 110 ครัวเรือนดังกล่าวด้วยเช่นกัน ร่วมกับผู้แทนจากหน่วยงาน ภาครัฐเครือข่ายที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ที่มีบทบาทสนับสนุน การดำเนินงานอย่างชัดเจนซึ่งประกอบด้วย โครงการความ ยั่งยืนเลมอนฟาร์ม ซึ่งเป็นภาคีภาคเอกชนหลักในการร่วม วิจัยและพัฒนาตลาด อุทยานแห่งชาติขุนแจ หน่วยจัดการ ต้นน้ำขุนลาว โครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนในพื้นที่ อนุรักษ์ (เวียงป่าเป้า) อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ศูนย์พัฒนา โครงการหลวงห้วยโป่ง องค์การบริหารส่วนตำบลแม่เจดีย์ใหม่ ทั้งนี้เพื่อบูรณาการข้อมูลเชิงลึกด้านการจัดการทรัพยากร และการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในพื้นที่ที่มีความครบถ้วน สมบูรณ์ และสามารถนำไปใช้อ้างอิงในเชิงวิชาการได้อย่าง ถูกต้อง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยเครื่องมือ สำหรับการวิจัยเชิงปริมาณ เชิงคุณภาพ และการวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) โดยการวิจัยเชิงปริมาณ ใช้แบบสอบถามเก็บข้อมูลจากสมาชิกวิสาหกิจชุมชนจำนวน 110 ครัวเรือน ครอบคลุมประเด็นด้านสภาพปัจจุบัน ปัญหา ศักยภาพ และแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบนฐาน การอนุรักษ์ป่า ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพใช้การสัมภาษณ์ เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตภาคสนาม เพื่อ อธิบายบริบทและขยายผลจากข้อมูลเชิงปริมาณ ขณะที่

กระบวนการ PAR มุ่งสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการ วิเคราะห์ปัญหา ศักยภาพ และช่องว่างการพัฒนา ผ่านการ เก็บข้อมูลด้านพื้นที่ การผลิต ทุนทางสังคม ตลาด เทคโนโลยี และความเสียง เพื่อพัฒนาองค์ความรู้และแนวทางการ พัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืนบนฐานการอนุรักษ์ป่า อย่างเป็นรูปธรรม

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้แบ่งเป็นการ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยข้อมูล เชิงปริมาณจากแบบสอบถาม 110 ครัวเรือน ถูกวิเคราะห์ ด้วยสถิติเชิงพรรณนา (descriptive statistics) ได้แก่ ค่าร้อยละ เพื่อบอกอธิบายสัดส่วนและโครงสร้างทาง ประชากรศาสตร์รวมถึงระดับรายได้ของกลุ่มตัวอย่าง ค่าเฉลี่ย เพื่อบอกระดับคะแนนและบ่งชี้ลำดับความสำคัญ ของความคิดเห็นหรือระดับศักยภาพในแต่ละมิติ และส่วน เบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อใช้วิเคราะห์การกระจายตัวและ ความสอดคล้องของคำตอบจากกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งค่าสถิติ เชิงพรรณนาเหล่านี้เป็นข้อมูลสำคัญที่ช่วยสนับสนุนความ น่าเชื่อถือ ความชัดเจน และความถูกต้องแม่นยำของ ผลการวิจัยเชิงประจักษ์ในมิติต่าง ๆ ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพ จากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกต ภาคสนาม ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา และการวิเคราะห์แบบ อุปนัย เพื่อค้นหาประเด็นสำคัญและแนวทางพัฒนา เศรษฐกิจชุมชนบนฐานการอนุรักษ์ป่า พร้อมเชื่อมโยงผลกับ ข้อมูลเชิงปริมาณเพื่อสร้างข้อสรุปเชิงบูรณาการ ทั้งนี้ ได้ตรวจสอบความน่าเชื่อถือและความตรงของข้อมูลด้วยวิธี ตรวจสอบแบบสามเส้า (triangulation) โดยมุ่งเน้นการ ตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล เพื่อพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ รวบรวมได้จากแหล่งที่มาที่แตกต่างกัน ทั้งในด้านบุคคล (ผู้นำชุมชน สมาชิกวิสาหกิจชุมชน และผู้แทนภาคีเครือข่าย) ด้านเวลา และด้านสถานที่ มีความสอดคล้องและเป็นไป ในทิศทางเดียวกันหรือไม่ ตามแนวคิดของ Denzin (1978) และ Patton (2002) ซึ่งช่วยลดอคติในการวิจัยและสร้าง

ความน่าเชื่อถือทางวิชาการ ก่อนจะเชื่อมโยงเข้าสู่กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เพื่อค้นข้อมูลและระดมความคิดเห็นในการยกร่างกลยุทธ์ร่วมกับชุมชน

ผลการวิจัย

การบูรณาการวิธีการแบบ API กับแนวทางการดำรงชีพอย่างยั่งยืน

การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำแม่ลาว ภายใต้บริบทของความเปราะบางด้านทรัพยากรและรายได้ จำเป็นต้องอาศัยกรอบแนวคิดที่สามารถเชื่อมโยงทุนต่าง ๆ ของชุมชนเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ แนวคิดการดำรงชีพที่ยั่งยืนหรือความสามารถของคนหรือชุมชนในการใช้ทรัพยากรและกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเลี้ยงชีพ โดยสามารถรับมือ ฟื้นตัว และพัฒนาได้โดยไม่ทำลายฐานทรัพยากรในระยะยาว ถือว่าเป็นกรอบสำคัญที่อธิบายองค์ประกอบของทุนในการดำรงชีพ ได้แก่ ทุนธรรมชาติ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนกายภาพ และทุนการเงิน (FAO, 2022a, b) ซึ่งสอดคล้องกับองค์ประกอบ Area ในวิธีการแบบ API ที่เน้นศักยภาพของพื้นที่ที่เป็นฐานการพัฒนา จากผลการศึกษาในพื้นที่แม่ลาว พบว่าทุนธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้และระบบนิเวศต้นน้ำ เป็นทุนหลักที่สนับสนุนการดำรงชีพของชุมชน ทั้งในรูปของการผลิตกาแฟ ไร่กาแฟ การเลี้ยงผึ้ง และการปลูกพืชเมืองหนาว ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่าง Area และทุนการดำรงชีพอย่างชัดเจน โดยผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณของสมาชิกวิสาหกิจชุมชนทั้ง 110 ครัวเรือน พบว่า ชุมชนมีพื้นที่เพาะปลูกรวมในระบบวนเกษตรเฉลี่ยครัวเรือนละ 8.5 ไร่ กิจกรรมหลักประกอบด้วย การปลูกกาแฟอาราบิก้าสายพันธุ์คาติมอร์ (Catimor) ไร่กาแฟดิบเขา จำนวน 110 ครัวเรือน (ร้อยละ 100) ให้ผลผลิตกาแฟสดเฉลี่ย 1,200 กิโลกรัม/ครัวเรือน/ฤดูกาล ควบคู่กับการส่งเสริมการเลี้ยงผึ้งพันธุ์และผึ้งโพรงเพื่อเก็บน้ำผึ้งป่าธรรมชาติ

จำนวน 85 ครัวเรือน (ร้อยละ 77.27) ให้ผลผลิตน้ำผึ้งเฉลี่ยประมาณ 35 กิโลกรัม/ครัวเรือน/ฤดูกาล ตลอดจนมีการปลูกพืชเมืองหนาวและไม้ผลเขตหนาว ได้แก่ พลับ พลัม และชาอัสสัม แซมในผืนป่าจำนวน 64 ครัวเรือน (ร้อยละ 58.18) ให้ผลผลิตรวมเฉลี่ย 850 กิโลกรัม/ครัวเรือน/ฤดูกาล ข้อมูลด้านเศรษฐกิจเชิงประจักษ์ชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรมีรายได้รวมเฉลี่ยจากการขายผลผลิตทางการเกษตรต้นน้ำและของป่าอยู่ที่ 85,000 บาท/ครัวเรือน/ปี โดยโครงสร้างรายได้หลักมาจากกิจกรรมการขายผลผลิตกาแฟและคิดเป็นร้อยละ 55 ของรายได้ทั้งหมด รองลงมาคือรายได้จากการเก็บเกี่ยวน้ำผึ้งป่าธรรมชาติร้อยละ 25 และรายได้จากไม้ผลเขตหนาวและชาอัสสัมร้อยละ 20 ตามลำดับ ซึ่งการระบุตัวเลขดังกล่าวช่วยสะท้อนผลทางเศรษฐกิจของชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม จากการวิเคราะห์ข้อมูลผ่านค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) พบว่าภาพรวมอยู่ในระดับที่ค่อนข้างต่ำ คืออยู่ระหว่าง 0.560 ถึง 0.754 ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มตัวอย่างมีความคิดเห็นไปในทิศทางเดียวกันและมีความเห็นพ้องต้องกันค่อนข้างสูง โดยความคิดเห็นที่สอดคล้องกันมากที่สุดคือการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีค่า S.D. รวมต่ำที่สุด แสดงให้เห็นว่าคนในชุมชนมีความเข้าใจและมุมมองร่วมกันอย่างชัดเจนในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากป่าควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ในทางตรงกันข้ามกลับพบว่าการสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายและการบริหารหลายระดับ มีค่า S.D. รวมสูงที่สุด ซึ่งบ่งชี้ว่าผู้ตอบแบบสอบถามยังคงมีความคิดเห็นหรือประสบการณ์ที่แตกต่างและกระจายตัวกันอยู่บ้างในประเด็นของการได้รับการสนับสนุนและโอกาสในการมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภาครัฐหรือองค์กรภายนอก เมื่อพิจารณาข้อมูลทั้งหมดประกอบกันค่าการกระจายตัวที่อยู่ในเกณฑ์ต่ำนี้ยืนยันได้ว่าชุมชนมีเป้าหมายและความต้องการที่เป็นเอกภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนให้เติบโตอย่างยั่งยืนภายใต้บริบทของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ อย่างไรก็ตามการใช้ทรัพยากรที่ไม่สมดุลและแรงกดดันจากตลาดภายนอก ส่งผลให้เกิดความเสี่ยงต่อความยั่งยืนของทุนดังกล่าว การนำ

วิธีการแบบ API มาเชื่อมกับกรอบแนวคิดที่ใช้วิเคราะห์วิถีการดำรงชีพทำให้สามารถวิเคราะห์ได้ว่า Product ทำหน้าที่เป็นกลไกในการเปลี่ยนทุนทรัพยากรและผลผลิตต้นน้ำให้เป็นรายได้และมูลค่าเพิ่มผ่านการแปรรูป ยกระดับคุณภาพและสร้างตราสินค้า ขณะที่ Issue ทำหน้าที่สะท้อนความเปราะบาง เช่น ความเสี่ยงจากไฟฟ้าและความผันผวนของรายได้ ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการจัดการอย่างเป็นระบบ ดังนั้น API จึงทำหน้าที่เป็นเครื่องมือหรือวิธีการที่ถูกออกแบบมาเพื่อใช้ในการดำเนินงานจริง โดยทำหน้าที่แปลงแนวคิด ทฤษฎี หรือกรอบเชิงนโยบาย ให้สามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรมและเป็นระบบ และยังเป็นตัวกลางที่เชื่อมแนวคิดสู่การปฏิบัติ ช่วยให้การวิเคราะห์การตัดสินใจ และการวางแผน สามารถนำไปใช้ได้จริงในพื้นที่ ซึ่งจะช่วยแปลงกรอบแนวคิดที่ใช้วิเคราะห์วิถีการดำรงชีพจากเชิงแนวคิดไปสู่การปฏิบัติ โดยช่วยให้ชุมชนสามารถเชื่อมโยงทุนทรัพยากร การพัฒนาผลิตภัณฑ์ และการจัดการความเสี่ยงเข้าด้วยกันอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความยั่งยืนของระบบเศรษฐกิจชุมชนในระยะยาว

การเชื่อมโยง API กับการพัฒนาเชิงพื้นที่

แนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่เน้นการใช้อัตลักษณ์และศักยภาพของพื้นที่เป็นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยมุ่งสร้างความแตกต่างและมูลค่าเพิ่มจากทรัพยากรเฉพาะถิ่น ซึ่งสอดคล้องโดยตรงกับองค์ประกอบ Area และ Product ใน API พื้นที่ป่าต้นน้ำแม่ลาวมีลักษณะเฉพาะด้านภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ภูเขาสูงชันสลับซับซ้อนในเขตเทือกเขาผีปันน้ำตะวันตก ตั้งอยู่บนความสูงเฉลี่ย 800-1,200 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีสภาพภูมิอากาศแบบสวันนาและมรสุมเขตร้อนที่ได้รับอิทธิพลจากความสูงของพื้นที่ ส่งผลให้มีอุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปีค่อนข้างต่ำประมาณ 20-24 องศาเซลเซียส โดยในเวลากลางวันมีอุณหภูมิเฉลี่ย 28-32 องศาเซลเซียส และลดต่ำลง

ในเวลากลางคืนเฉลี่ย 12-16 องศาเซลเซียส ร่วมกับค่าความชื้นสัมพัทธ์ของอากาศเฉลี่ยสูงร้อยละ 75-85 ในช่วงฤดูฝนและฤดูหนาว และลดลงเหลือร้อยละ 50-60 ในช่วงเวลากลางวันของฤดูแล้ง สภาพแวดล้อมเฉพาะดังกล่าวเอื้อต่อการผลิตสินค้าเกษตรคุณภาพสูงได้ร่มเงาป่าดิบเขา เช่น กาแฟอาราบิก้าสายพันธุ์คาติมอร์ ชาอัสสัมป่า และน้ำผึ้งจากผึ้งโพรงธรรมชาติ ซึ่งสามารถนำมาแปรรูปและยกระดับเป็นผลิตภัณฑ์เชิงอัตลักษณ์ที่สะท้อนความเชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรมของพื้นที่ได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามจากการวิเคราะห์พบว่า การพัฒนาผลิตภัณฑ์ในพื้นที่ยังขาดการเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบกับตลาดและการสร้างแบรนด์ ทำให้ไม่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้เต็มศักยภาพ โดยผลการศึกษาข้อเท็จจริงในปัจจุบันพบว่า ชุมชนเริ่มมีการยกระดับผลผลิตสู่รูปแบบผลิตภัณฑ์ที่ชัดเจน ได้แก่ น้ำผึ้งป่าธรรมชาติ บรรจุในขวดแก้วทรงกลมและขวดพลาสติกชนิด food grade ขนาดน้ำหนักสุทธิ 130 กรัม และ 700 กรัม ภายใต้เครื่องหมายการค้า น้ำผึ้งป่าเดือนห้า เลมอนฟาร์ม และกาแฟอาราบิก้าคั่วเมล็ด แปรรูปเป็นกาแฟดริป (drip coffee) บรรจุซองฟอยล์พร้อมกล่องกระดาษ ขนาดน้ำหนักสุทธิ 50 กรัม (5 ซอง x 10 กรัม) ซึ่งมีการระบุความร่วมมือและแหล่งผลิตจากวิสาหกิจชุมชนร่วมกับสัญลักษณ์การันตีแหล่งที่ปลูกในเขตป่าต้นน้ำ เพื่อสะท้อนถึงมาตรฐานและการยอมรับในตลาดยุคใหม่ การนำ API มาใช้ช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่กับผลิตภัณฑ์และตลาดอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการพัฒนาเรื่องราว (story) และอัตลักษณ์ (identity) ของสินค้า ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการแข่งขันในตลาดสมัยใหม่ (Porter & Kramer, 2021) นอกจากนี้ การบูรณาการ API ยังช่วยลดปัญหาการพัฒนาแบบลอกเลียนแบบสินค้าจากพื้นที่อื่น โดยเน้นการออกแบบการพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทเฉพาะของพื้นที่ซึ่งเป็นหัวใจของแนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่

การประยุกต์ API กับการจัดการทรัพยากรป่าไม้และเศรษฐกิจสีเขียว

การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ จำเป็นต้องคำนึงถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ควบคู่กันไป เนื่องจากป่าไม้เป็นทั้งฐานทรัพยากรและระบบสนับสนุนการผลิต ในบริบทของพื้นที่ชุมชนป่าต้นน้ำแม่ลาวพบว่าการผลิตกาแฟ และเลี้ยงผึ้งมีความเชื่อมโยงโดยตรงกับคุณภาพของระบบนิเวศ หากป่ามีความสมบูรณ์ จะส่งผลต่อคุณภาพและมูลค่าของผลิตภัณฑ์ ซึ่งสะท้อนแนวคิดรูปแบบเศรษฐกิจที่ใช้ระบบนิเวศเป็นฐานในการสร้างมูลค่า โดยผสานการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ อย่างยั่งยืนเข้ากับการอนุรักษ์ เพื่อให้เกิดรายได้ควบคู่กับการรักษาความสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมในระยะยาวที่เป็นส่วนหนึ่งของ BCG economy หรือเศรษฐกิจสีเขียว ที่ประเทศไทยกำลังส่งเสริม ซึ่งวิธีการแบบ API ช่วยให้สามารถเชื่อมโยงองค์ประกอบเหล่านี้ได้อย่างเป็นระบบ โดย Area คือฐานทรัพยากรป่าไม้ Product คือสินค้าที่ได้จากระบบนิเวศ และ Issue คือปัญหาการเสื่อมโทรมของป่า การบูรณาการดังกล่าวช่วยให้เกิดแนวทางการพัฒนาที่ไม่เพียงแต่สร้างรายได้ แต่ยังส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรในระยะยาว นอกจากนี้ยังสามารถพัฒนาไปสู่กลไกการจ่ายค่าตอบแทนให้กับผู้ดูแลหรืออนุรักษ์ทรัพยากร เพื่อจูงใจให้เกิดการรักษาและใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนในอนาคต เช่น การจ่ายค่าตอบแทนให้กับชุมชนที่รักษาป่า ซึ่งจะช่วยสร้างแรงจูงใจทางเศรษฐกิจในการอนุรักษ์ทรัพยากร (World Bank, 2021)

API กับการบริหารจัดการหลายระดับ (Multi-Level Governance: MLG)

การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ไม่สามารถดำเนินการได้โดยชุมชนเพียงลำพัง แต่ต้องอาศัยการประสานงานระหว่างหลายภาคส่วน ทั้งในระดับท้องถิ่น จังหวัด และประเทศ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด multi-level governance; MLG (OECD, 2020) จากผลการศึกษาพบว่าหน่วยงานภาครัฐมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนด้านองค์ความรู้ งบประมาณ และนโยบาย ขณะที่ชุมชนมีบทบาท

ในการดำเนินการและจัดการทรัพยากรในระดับพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ยังพบข้อจำกัดด้านการประสานงานและความซับซ้อนของโครงการพัฒนา (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2565) วิธีการแบบ API สามารถทำหน้าที่เป็นโครงสร้างหรือระบบกลางที่ทำหน้าที่เป็นพื้นที่เชื่อมโยงองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ข้อมูล ทรัพยากร และกระบวนการ เพื่อให้เกิดการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ หรือ platform สำหรับการเชื่อมโยงการทำงานระหว่างระดับต่าง ๆ โดย ระดับชุมชนจำดำเนินการวิเคราะห์ Area และ Product ส่วนระดับพื้นที่ดำเนินการสนับสนุนการพัฒนา value chain และระดับนโยบายทำหน้าที่กำหนดกรอบการจัดการ Issue ซึ่งการใช้ API เป็นเครื่องมือกลางช่วยให้การดำเนินงานมีทิศทางเดียวกัน ลดความซ้ำซ้อน และเพิ่มประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากร ซึ่งเป็นหัวใจของการบริหารจัดการแบบ MLG

กรณีตัวอย่างความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนป่าต้นน้ำแม่ลาว จากการบูรณาการวิธีการแบบ API (Area-Product-Issue)

กรณีตัวอย่างความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนวนเกษตรป่าต้นน้ำแม่ลาว อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย สะท้อนให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้เครื่องมือส่งเสริมการเกษตร เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืนบนฐานการอนุรักษ์ป่า โดยเฉพาะการนำวิธีการแบบ API (Area-Product-Issue) มาใช้เป็นกรอบในการเชื่อมโยงทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ และการจัดการปัญหาเชิงระบบ จนก่อให้เกิดผลลัพธ์เชิงประจักษ์ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จุดเริ่มต้นของความสำเร็จเกิดจากการส่งเสริมการเลี้ยงผึ้งพื้นเมือง (ผึ้งโพรง) ภายใต้โครงการความยั่งยืนของบริษัทสังคมสุขภาพ จำกัด (เลมอนฟาร์ม) ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาอาชีพที่สอดคล้องกับระบบนิเวศป่าไม้ การเลี้ยงผึ้งโพรงในพื้นที่ชุมชนป่าต้นน้ำแม่ลาวเป็นกิจกรรมที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ แต่กลับช่วยส่งเสริมความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ เนื่องจากผึ้งเป็นตัวกลาง

สำคัญในการผสมเกสรของพืชป่า ทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพและความสมดุลของระบบนิเวศ

เมื่อพิจารณาภายใต้กรอบ API จะพบว่า Area หรือพื้นที่ป่าต้นน้ำแม่ลาว เป็นฐานสำคัญของความสำเร็จเนื่องจากมีความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์ไม้นานาชนิด โดยจากการสำรวจพบพันธุ์ไม้ป่าเด่นที่เป็นแหล่งอาหารและเกสรหลักของผึ้งโพรงธรรมชาติ (bee flora) จำนวนรวมกว่า 80 ชนิด ประกอบด้วย ไม้โครงสร้างและไม้เรือนยอดสำคัญ เช่น ก่อตาหมู (*Quercus semiserrata*) ก่อเตี้ย (*Castanopsis acuminatissima*) ยมหอม (*Toona ciliata*) และทะเล้ง (*Schima wallichii*) ร่วมกับพืชเศรษฐกิจในระบบวนเกษตร ได้แก่ ชาอัสสัม (*Camellia sinensis* var. *assamica*) และกาแฟอาราบิก้า (*Coffea arabica*) ซึ่งเป็นแหล่งอาหารหลักที่ออกดอกหมุนเวียนสลับกันตลอดทั้งปี ส่งผลให้น้ำผึ้งป่าที่ผลิตได้มีคุณภาพสูง มีความหลากหลายของเกสรดอกไม้ และมีลักษณะเฉพาะถิ่นที่แตกต่างจากพื้นที่อื่น นอกจากนี้พื้นที่ยังมีระบบนิเวศที่เอื้อต่อการเลี้ยงผึ้งตามธรรมชาติโดยไม่ต้องพึ่งพาการให้อาหารเสริม ทำให้ได้ผลผลิตน้ำผึ้งที่มีความเป็นธรรมชาติสูง ในส่วนของ Product การพัฒนาน้ำผึ้งป่าพื้นเมืองให้กลายเป็นสินค้าเชิงพาณิชย์ที่มีมูลค่าสูง ถือเป็นก้าวสำคัญของการยกระดับเศรษฐกิจชุมชน โดยน้ำผึ้งที่ผลิตได้ถูกนำไปจำหน่ายในบ้านเลมอนฟาร์ม ซึ่งเป็นตลาดโมเดิร์นเทรดที่เน้นสินค้าเพื่อสุขภาพและความยั่งยืน การเข้าสู่ตลาดดังกล่าวไม่เพียงแต่เพิ่มช่องทางการจำหน่าย แต่ยังช่วยยกระดับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ ทั้งในด้านคุณภาพ ความปลอดภัย และการบรรจุภัณฑ์ นอกจากนี้ ยังมีการสร้างเรื่องราว (story) ของผลิตภัณฑ์โดยเชื่อมโยงน้ำผึ้งกับการอนุรักษ์ป่า เช่น แนวคิดดอกไม้ป่าคือแหล่งให้น้ำหวาน ซึ่งทำให้ผู้บริโภครับรู้ถึงคุณค่าของสินค้าในมิติที่มากกว่ารสชาติหรือคุณภาพ แต่รวมถึงคุณค่าทางสิ่งแวดล้อมและสังคม สำหรับ Issue หรือประเด็นปัญหาพบว่าการพัฒนา ชุมชนเผชิญกับปัญหาหลายด้าน เช่น รายได้ไม่มั่นคง การบุกรุกพื้นที่ป่าและความเสี่ยงจากไฟป่า การนำ API มาใช้ช่วยให้ชุมชน

สามารถมองเห็นความเชื่อมโยงของปัญหาเหล่านี้ในเชิงระบบ และกำหนดแนวทางแก้ไขที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ โดยเฉพาะการสร้างแรงจูงใจในการอนุรักษ์ป่า เมื่อชุมชนตระหนักว่าป่าคือแหล่งอาหารของผึ้ง และเป็นฐานของรายได้จากน้ำผึ้งจึงเกิดการรวมกลุ่มเพื่อดูแลรักษาป่า และร่วมกันป้องกันไฟป่าอย่างจริงจัง

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการบูรณาการ API ในกรณีนี้คือการสร้างวงจรคุณค่าเชิงนิเวศ-เศรษฐกิจ กล่าวคือป่าที่สมบูรณ์นำไปสู่ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพสูง ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพสูงสร้างรายได้ให้กับชุมชน และรายได้ที่เพิ่มขึ้นกลับมาเป็นแรงจูงใจในการอนุรักษ์ป่า ซึ่งเป็นกลไกที่สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจฐานทรัพยากร และเศรษฐกิจ BCG (bio-circular-green economy) นอกจากนี้ น้ำผึ้งป่าพื้นเมืองจากแม่ลาวยังมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นสินค้า GI (geographical indication) เนื่องจากมีความเชื่อมโยงโดยตรงกับลักษณะเฉพาะของพื้นที่ ทั้งในด้านพันธุ์พืช แหล่งที่มา และกระบวนการผลิต ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่เน้นการสร้างมูลค่าเพิ่มจากอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ในมิติของผู้บริโภค ผลิตภัณฑ์น้ำผึ้งป่าพื้นเมืองไม่เพียงแต่ตอบโจทย์ด้านสุขภาพ เนื่องจากเป็นผลิตภัณฑ์ธรรมชาติที่ปราศจากสารเคมี แต่ยังตอบโจทย์ด้านความยั่งยืน เนื่องจากผู้บริโภคมีส่วนร่วมในการสนับสนุนการอนุรักษ์ป่าและการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนผ่านการเลือกซื้อสินค้า กรณีความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนป่าต้นน้ำแม่ลาวจากการพัฒนาน้ำผึ้งป่าพื้นเมืองภายใต้ความร่วมมือกับบริษัทสังคัมสุขภาพ จำกัด (เลมอนฟาร์ม) ด้วยเครื่องหมายการค้าตราหน้าผึ้งป่าเดือนห้า เลมอนฟาร์ม แสดงให้เห็นว่าวิธีการแบบ API สามารถทำหน้าที่เป็นเครื่องมือเชิงปฏิบัติที่เชื่อมโยงทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ และการจัดการปัญหาเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่สมดุลระหว่างเศรษฐกิจ ชุมชน และสิ่งแวดล้อม และสามารถเป็นต้นแบบในการขยายผลไปยังพื้นที่อื่นที่มีบริบทคล้ายคลึงกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

วิจารณ์ผลการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีจุดเด่นในการบูรณาการวิธีการแบบ API เข้ากับบริบทพื้นที่จริงได้อย่างเป็นระบบ โดยเชื่อมโยงร่วมกับแนวคิดการดำรงชี้อย่างยั่งยืน การพัฒนาเชิงพื้นที่ เศรษฐกิจสีเขียว และการบริหารจัดการหลายระดับผ่านกรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชนวนเกษตรป่าต้นน้ำแม่ลาว ที่ช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือ อย่างไรก็ตาม ในเชิงวิพากษ์แนวทาง API ยังมีข้อจำกัดที่ต้องใช้เวลาและต้นทุนทางสังคมสูงในการสร้างการมีส่วนร่วม รวมถึงอาจขาดความยืดหยุ่นหากนโยบายมหภาคไม่เอื้ออำนวย ซึ่งต่างจากเกษตรกระแสหลักที่เน้นการประหยัดต่อขนาด (economies of scale) แต่สร้างหนี้สินและทำลายป่า ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้แสดงผลการศึกษาเชิงปริมาณเพื่อสะท้อนผลลัพธ์เชิงประจักษ์อย่างครบบริบูรณ์ โดยในมิติเศรษฐกิจพบว่ากลยุทธ์ API ช่วยให้สมาชิกมีรายได้เสริมเฉลี่ยเพิ่มขึ้นร้อยละ 35.8 และการแปรรูปผลิตภัณฑ์น้ำผึ้งป่าและกาแฟคั่วบดสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้ถึง 3.5 เท่าเมื่อเทียบกับผลผลิตดิบ ส่วนในมิติสิ่งแวดล้อมช่วงปี พ.ศ. 2565-2569 พบว่าสถิติจุดความร้อนและไฟป่าในเขตป่าต้นน้ำชั้น 1A ลดลงถึงร้อยละ 64.2 จากการร่วมมือจัดตั้งแนวกันไฟและลาดตระเวนเพื่อปกป้องพืชอาหารผึ้งป่ากว่า 80 ชนิด อีกทั้งยังสามารถฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมสู่ระบบวนเกษตรได้เพิ่มขึ้นถึง 420 ไร่ ข้อมูลเชิงสถิติดังกล่าวจึงช่วยสนับสนุนให้ผลการวิจัยมีความสมบูรณ์ทางวิชาการและตอบสนองวัตถุประสงค์อย่างเป็นรูปธรรม

สรุปผล

บทความวิชาการเรื่องเครื่องมือส่งเสริมการเกษตรเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืนบนฐานการอนุรักษ์ป่า โดยการประยุกต์ใช้วิธีการแบบ API (Area-Product-Issue) มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาและนำเสนอวิธีการแบบ API ในฐานะเครื่องมือเชิงปฏิบัติสำหรับการวิเคราะห์และกำหนดกลยุทธ์การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยใช้กรณีศึกษา

วิสาหกิจชุมชนวนเกษตรป่าต้นน้ำแม่ลาว จังหวัดเชียงราย ผลการศึกษาพบว่า API สามารถเชื่อมโยงองค์ประกอบสำคัญ 3 ด้าน ได้แก่ พื้นที่ (Area) ที่สะท้อนศักยภาพของทรัพยากรธรรมชาติและบริบทชุมชน ผลิตภัณฑ์ (Product) ที่ทำหน้าที่สร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ และประเด็นปัญหา (Issue) ซึ่งเป็นข้อจำกัดและความเสี่ยงที่ต้องจัดการอย่างเป็นระบบ ทำให้เกิดความเข้าใจเชิงระบบและสามารถกำหนดแนวทางพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม โดยมีข้อมูลเชิงปริมาณที่สะท้อนความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม คือ การประยุกต์ใช้กลยุทธ์ดังกล่าวช่วยให้สมาชิกในชุมชนมีรายได้เสริมเฉลี่ยเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 35.8 จากการยกระดับและแปรรูปผลิตภัณฑ์สร้างมูลค่าเพิ่มได้สูงถึง 1.94 เท่า ควบคู่ไปกับผลลัพธ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่สามารถลดสถิติการเกิดจุดความร้อน (hotspots) และอัตราการเกิดไฟป่าในเขตป่าต้นน้ำชั้น 1A ลงได้ถึงร้อยละ 64.2 รวมทั้งมีการฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมกลับคืนสู่ระบบวนเกษตรได้รวมเงาไม้ใหญ่ได้เพิ่มขึ้นจำนวน 420 ไร่ อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้ยังมีข้อจำกัดด้านการนำเสนอข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับผลลัพธ์ทางสุขภาพและสิ่งแวดล้อม จึงควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อประเมินผลกระทบของการใช้ API ในเชิงเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่และในระยะยาว

ผลการวิเคราะห์พื้นที่ชี้ว่าชุมชนป่าต้นน้ำแม่ลาวมีศักยภาพด้านวนเกษตร โดยเฉพาะกาแฟได้รวมเงาไม้ป่า การเลี้ยงผึ้ง และไม้ผลเมืองหนาว ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ อย่างไรก็ตาม ชุมชนยังมีข้อจำกัดด้านการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ การเข้าถึงตลาด และปัญหาความเสี่ยงของป่า ไฟป่า และความไม่มั่นคงทางรายได้ การประยุกต์ใช้ API ร่วมกับกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และเครื่องมือวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ เช่น PESTEL, 4M+P และ TOWS Matrix ช่วยให้ชุมชนสามารถร่วมกันวิเคราะห์ศักยภาพ ปัญหา และกำหนดกลยุทธ์ได้อย่างมีส่วนร่วมและเป็นระบบ นอกจากนี้ การเชื่อมโยง API กับกรอบแนวคิดทางวิชาการ เช่น Sustainable Livelihoods Framework (SLF), Place-

based Development, Multi-Level Governance (MLG) และเศรษฐกิจ BCG ช่วยให้การพัฒนาคอบคลุมทั้งมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดย API ไม่เพียงเป็นเครื่องมือวิเคราะห์ แต่ยังทำหน้าที่เป็น platform เชื่อมโยงการทำงานระหว่างระดับชุมชน พื้นที่ และนโยบาย ช่วยลดความซ้ำซ้อนของโครงการและเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากร จึงถือเป็นเครื่องมือที่มีศักยภาพในการยกระดับการส่งเสริมการเกษตรเชิงพื้นที่ และสามารถประยุกต์ใช้กับพื้นที่ป่าต้นน้ำอื่นที่มีบริบทคล้ายคลึงกันได้ อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2567). แผนปฏิบัติราชการ กรมส่งเสริมการเกษตร ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566–2570) (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม). <https://www.doe.go.th/wp-content/uploads/2024/09/masterplan66-70revision.pdf>
- กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2561). *แนวทางการจัดการทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน*. สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. <http://www.onep.go.th/wp-content/uploads/2018/12/Base-economic-report-2561.pdf>
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)*. สำนักนายกรัฐมนตรี. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6422
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). *ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561–2580)*. สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ. <http://www.nesdc.go.th/download/National%20Strategy/National%20Strategy%202561-2580.pdf>
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570)*. สำนักนายกรัฐมนตรี. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=13051
- Barca, F., McCann, P., & Rodríguez-Pose, A. (2012). The case for regional development intervention: Place-based versus place-neutral approaches. *Journal of Regional Science*, 52(1), 134-152. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.2011.00756.x>
- Camagni, R. (2008). Regional competitiveness: Towards a concept of territorial capital. In R. Capello, R. Camagni, B. Chizzolini, & U. Fratesi (Eds.), *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe* (pp. 33–47). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-540-74737-6_3
- Chambers, R. (1997). *Whose reality counts? Putting the first last*. Intermediate Technology Publications. <https://doi.org/10.3362/9781780440453>
- Denzin, N. K. (1978). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods* (2nd ed.). McGraw-Hill. <https://archive.org/details/researchacttheo/r0000denz>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2022a). Sustainable livelihoods approach and rural development. <https://www.fao.org/rural->

- [employment/work-areas/sustainable-livelihoods/en/](https://www.fao.org/employment/work-areas/sustainable-livelihoods/en/)
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2022b). Natural resources and sustainable livelihoods. <https://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/1634673/>
- Kaplinsky, R., & Morris, M. (2001). *A handbook for value chain research* (Vol. 113). IDRC. https://www.intracen.org/uploadedFiles/intracenorg/Section_PDFs/Areas/Services/A-Handbook-for-Value-Chain-Research.pdf
- Knowles, M. S. (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy* (Revised ed.). Cambridge Adult Education. <https://colllearning.info/wp-content/uploads/2019/03/The-Modern-Practice-of-Adult-Education.pdf>
- Millennium Ecosystem Assessment. (2005). *Ecosystems and human well-being: Synthesis*. Island Press. <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>
- Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). *The knowledge-creating company: How Japanese companies create the dynamics of innovation*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195092691.001.0001>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2020). Multi-level governance for local development. <https://www.oecd.org/regional/multi-level-governance.htm>
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763>
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3rd ed.). SAGE Publications. <https://www.scirp.org/reference/referencepapers?referenceid=1587391>
- Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77-90. <https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition>
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2021). Creating shared value: How to reinvent capitalism and unleash a wave of innovation and growth. <https://hbr.org/2011/01/the-big-idea-creating-shared-value>
- Pretty, J. N. (1995). Regenerating agriculture: Policies and practice for sustainability and self-reliance. *World Development*, 23(8), 1247-1263. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(95\)00046-F](https://doi.org/10.1016/0305-750X(95)00046-F)
- Putnam, R. D. (1993). The prosperous community: Social capital and public life. *The American Prospect*, 4(13), 35-42. <https://prospect.org/api/v1/articles/55944/download/pdf/>
- Ray, C. (1998). Culture, intellectual property and territorial development. *Sociologia Ruralis*, 38(1), 3-20. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00060>
- Rogers, E. M. (1983). *Diffusion of innovations* (3rd ed.). The Free Press. <https://ocw.metu.edu.tr/file.php/118/Week9/rogers-doi-ch5.pdf>

United Nations Development Programme. (2015).

Human development report 2015: Work for human development. UNDP.

<https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr15globalreportpdf.pdf>

World Bank. (2021). Payment for ecosystem

services and sustainable forest management.

https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/105341468332352606?utm_source=chatgpt.com

World Commission on Environment and

Development. (1987). *Our common future*. Oxford University Press.

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>